

De oudste bekende voorstellingen van Jezus in Rome

Uit de allereerste eeuwen van het christendom is er ons geen enkele afbeelding van Jezus bekend. De Kerk verklaart dit door te verwijzen naar de christenvervolgingen en de gedwongen clandestiniteit van de vroegste christengemeenten. Dit zou worden aangetoond door cryptische tekenen als een anker, het chi-ro symbool (voetnoot 1) en de voorstelling van een vis (2), die de christenen als geheim herkenningsteken aanbrachten o.a. op de muren van de catacomben waar zij hun geheime samenkomsten hielden. Geleerden zijn het er ondertussen echter over eens dat de catacomben gewoon begraafplaatsen waren voor hen die zich geen mausoleum of een bovengronds grafmonument konden veroorloven; het waren géén geheime ontmoetingsplaatsen. De vroegchristelijke symbolen als het anker, het chi-ro symbool en de vis wezen natuurlijk wel op de christelijke geloofsovertuiging van de overledene, maar zijn meer voor de hand liggend te verklaren vanuit het gegeven dat het christendom begon als joodse sekte en dat portretten in het traditionele jodendom verboden zijn.

De eerste iconografische afbeeldingen van Jezus zelf verschijnen pas als steeds meer niet-joden zich beginnen te bekeren tot het nieuwe geloof. Maar dan zijn we al meer dan een eeuw verder. In vele van die vroege voorstellingen lijkt Jezus als twee druppels water op de Romeinse god Mithras en op de Griekse goden Hermes en Apollo. De ambachtslieden in de Romeinse metropool kenden immers alleen die voorstellingen - het was voor hen lopendebandwerk; denken we maar aan de vele gelijksoortige afbeeldingen van de tauroctonie (Mithras die de stier slacht), teruggevonden in honderden mithraea in het hele voormalige Romeinse rijk. Het lijkt dus logisch ervan uit te gaan dat de Romeinse kunstenaars, bij gebrek aan kennis van het Midden-Oosten en zijn bewoners, zich voor hun voorstellingen van Jezus baseerden op de traditionele, veelal mithraïsche iconografie. Vandaar de afbeeldingen van Jezus als een sportief gebouwde en baardeloze jongeman.

Bekend is wat dat betreft het beeld van de Goede Herder, verwijzend naar Jezus die Zichzelf volgens het evangelie van

Johannes vergelijkt met een goede herder die zijn leven geeft voor zijn schapen. Ook zou dit beeld, gewoonlijk een herder voorstellend met een schaapje op zijn schouders, kunnen verwijzen naar de parabel van het verdwaalde schaap, te vinden bij de evangelist Lucas. Het is echter merkwaardig dat er nog zo veel gelijkaardige Romeinse afbeeldingen van Jezus uit deze vroege eeuwen bestaan. Een zeer plausibele verklaring is dan ook dat het hier om recuperatie gaat: de vooral bij Romeinse soldaten populaire god Mithras werd traditiegetrouw vaak in een pastorale setting weergegeven en stond als vruchtbaarheidsgod ook bekend als *pastor bonus* (goede herder).

Toen het christendom zich steeds meer verspreidde ten nadele van de Mithrascultus, begonnen gelovigen in diens voorstellingen Jezus te zien. Later werd de oorspronkelijke mithraïsche offerstier - waarvan het vergoten bloed voor de vruchtbaarheid op aarde zorgde - vervangen door een ram, schaap of lam. Zoals Mithras vaak werd vereenzelvigd met de geofferde stier, werd Jezus vereenzelvigd met een geofferd lam (3), leidend tot de bekende *lam gods*-symboliek. Het lam als symbool voor Jezus was, naast de streng ogende en vooral in de oosterse christelijke kerken populair geworden *Christus pantocrator*-afbeelding, dominant tot de achtste eeuw. De voorstelling van de gekruisigde Jezus, *crucifix* (4) genoemd, kwam pas veel later in zwang.

Eén van de oudste bekende voorstellingen van de kruisigingsscène vinden we op een houten paneeltje in een met houtsnijwerk versierde deur uit de vijfde eeuw in de Romeinse kerk Santa Sabina. De grootste figuur in het midden is Jezus, de figuur aan Zijn linkerhand is de goede moordenaar, de kleinste is dan de slechte moordenaar. Wat meteen opvalt, zijn de erg minimalistische kruisen. De figuren vertonen wel spijkers in hun handen maar de kruisen zelf zijn nauwelijks zichtbaar. Alleen wie goed kijkt, ziet stukjes plank boven hun hoofden en aan hun armen. Typerend is de vroegchristelijke orantehouding van de gekruisigden: ze hangen niet aan het kruis, maar met hun uitgespreide armen lijken ze uit te nodigen tot gebed. Alles wijst er in feite op dat de kunstenaar zich geen goede voorstelling lijkt te kunnen maken van de in de evangeliën vermelde terechtstellingsmethode.

Merkwaardig genoeg zijn er geen voorstellingen van het kruis of van de kruisiging bekend uit de 400 jaar daarvóór. Sommigen leiden daaruit af dat het kruisigingsverhaal een verzinsel van veel later is en zij ondersteunen die theorie door erop te wijzen dat er in de Romeinse annalen noch in de geschiedschrijving enige melding wordt gemaakt van de kruisiging of terechtstelling van een jood genaamd *Jehosjoea* (Jezus) in opdracht van Pontius Pilatus. Anderen schrijven die aanvankelijke onbekendheid van de kruisigingsscène toe aan het feit dat de vroege Kerk behoefte had aan volgelingen en die kreeg je niet door rond te bazuinen dat je god als een ordinaire misdadiger aan het kruis gestorven was. De dood aan het kruis was immers een straf die in het Romeinse Rijk was voorbehouden voor niet-burgers en voor slaven, met name in het geval van opstand en rebellie. Het was een vernederende en gruwelijke vorm van terechtstelling omdat ze op de eerste plaats afschrikwekkend diende te zijn: de veroordeelde werd naakt aan een T-vormige paalconstructie gebonden of gespijkerd – hierover bestaat geen eensgezindheid bij historici – en na het overlijden bleef het lijk gewoonlijk ter plekke. Het werd dus niet verwijderd, zoals dat bij Jezus wel het geval zou zijn geweest.

Het was dan ook heel gewoon dat reizigers bij het naderen van een Romeinse stad via één van de vele heirbanen dergelijke gekruisigde lijken in diverse staten van ontbinding passeerden. Nadat keizer Constantijn in 313 vrijheid van godsdienstbeleving had toegestaan, raakte de kruisiging als straf in onbruik omdat christenen zich verzetten tegen de terechtstelling van misdadigers op dezelfde wijze als hun Heer. In de middeleeuwen kwamen in het Westen de galg en het rad in zwang als afschrikwekkende beelden aan de toegangspoorten van de stad. Wát de middeleeuwse misdadiger ook gedaan had, van één ding kon hij zeker zijn: hij zou niet worden gekruisigd. Dat zou hem immers gelijkschakelen met God.

met dank aan clublid Alex Tanguy voor deze bijdrage
(schrijfwedstrijd 2024)

Noten:

(1) een verwijzing naar de eerste twee letters van het Griekse christos (de gezalfde).

(2) Het symbool van de vis ontstond door het acroniem ichthus, de beginletters van de woorden Jezus, Christus, Gods Zoon en Redder in het Grieks (ΙΧΘΥΣ).

(3) De joden kenden dit symbool maar al te goed: met Pasen (Pesach) werd traditioneel een lam geslacht in de tempel om symbolisch de gelovigen te reinigen: met het bloed van het lam stroomden hun zonden weg.

(4) Het woord crucifix is afgeleid van het Latijnse crux (kruis) en fixus (vastgemaakt, bevestigd).

Bron:

Tanguy, Alex: De christelijke mythologie. Brave New Books, ISBN 9789464804102.